

ТЕРМІН “НОМЕНКЛАТУРА” У СИНХРОНІЧНИХ ТА ДІАХРОНІЧНИХ
МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

© Ганна Меуш, 2002

У статті простежено появу терміна *номенклатура* і його кількасотлітню еволюцію у працях лінгвістів-термінологів. До сьогодні нема єдиної думки щодо номенклатури й номена. Однак сучасні українські мовознавці, продовжуючи традицію І.Верхратського (від II половини XIX ст.), позначають словом “номенклатура” сукупність найменувань об’єктів певної науки без прямого відношення до потреб теорії.

In the article the appearance of the term *nomenclature* and its evolution during the centuries in the works of the linguists is observed. There has not been unanimity concerning terms *nomenclature* and *nomen* up to now. The modern Ukrainian linguists according to the tradition of I.Verkhrats'kyu by means of the term *nomenclature* denote the totality of object's names in the certain branch of science without the direct relations to the needs of theory.

Історія вжитку слова “номенклатура” на позначення об’єктів певної галузі знання доводить його появу у французькій мові у XVI ст., в англійській – на початку XVII ст. [22, с.10–11]. Слово “номенклатура” відповідно до класифікації рослин шведського ботаніка К.Ліннея стосувалося системи назв, що мають зовнішню схожість і позначають об’єкти науки [14, с.149; 19, с.6]. Розумілося, що одиниці номенклатури є умовними і ніяк не пов’язані своїм значенням із сутністю позначуваних ними об’єктів науки, отож ці одиниці не повинні описувати — лише називати позначувані ними об’єкти. Тому наприкінці XVIII ст. слово “номенклатура” було синонімом (навіть абсолютним) слова “номінація” [19, с.7].

Тільки після впорядкування *хімічної номенклатури*, яке здійснив Лавуазьє у 80-их роках XVIII ст., слово *номенклатура* утверджується (насамперед у французькій мові) як позначення системи понять певної науки (зокрема, хімії). У результаті розширення змісту назва *номенклатура* вже позначає не тільки систему об’єктів науки, але і її понять. Отож *номенклатура* стає у деяких західноєвропейських мовах фактичним дублетом *термінології*, а в сучасній італійській мові, як свідчать словники, навіть витісняє *термінологію*, особливо у сфері матеріального виробництва [19, с.7–8; 21, с.30].

Розмежування понять “термінологія” та “номенклатура” вперше запропонував англійський учений Уевел (W.Whewell) у середині XIX ст. і визначив *номенклатуру* як сукупність назв, що утворюють ніби нижчий вид, нижчу категорію [14, с.149; 19, с.24]. Із тим же значенням уживає це слово український лексикограф І.Верхратський: види рослин іменує *номенклатурою*, а усі інші спеціальні назви — *термінами* [3, с.2].

Хоч активний ужиток слова *номенклатура* (як і уточнення слова *термін*) припадає на XIX ст., проблеми, пов’язані з лінгвістичним осмисленням цих понять, посіли важливе місце тільки у XX ст. [19, с.9]. Суперечки навколо вартості цих термінів тривають і сьогодні.

Очевидно, Г.Винокур у 30-их рр. ХХ ст. першим порушив питання про співвідношення між *номенклатурою* (системою назв, які використовують із практичною метою) і *термінологією* (яка відображає у своїх одиницях систему понять певної галузі термінування і використовується перш за все з науково-технічною метою) [4, с.6–8; 14, с.149]. О.Реформатський, погоджуючись із тим, що номенклатура лише етикує об'єкт певної науки й не має прямого відношення до потреб теоретичної думки, водночас наголошує, що *номенклатура* — “незліченна, хоч і зв'язана з поняттями, але більш номінативна” і є “передіком онтологічного інвентаря наук: у географії – морів, річок, озер, у ботаніці – рослин, квітів, дерев, у лінгвістиці — синтаксичних, морфологічних та фонетичних явищ тих чи інших мов” [16, с.48–49]. Зауважимо, що постулат О.Реформатського розвинула згодом проф. Я.Закревська, опрацюовуючи українську народну ботанічну номенклатуру [7, с.149].

Інших засад розмежування термінології й номенклатури дотримується А.Рейцак: сукупність термінів у денотативній та сигніфікативній функціях становить термінологію. Коли ж немає потреби загострювати увагу на всьому, що відомо про властивості предмета, достатньою є вказівка на об'єкт. Це передбачає використання терміна в денотативній функції, тобто у ролі номенклатурної назви. Звідси випливає, що *номенклатура* – це “перелік (найчастіше систематизований) предметів тієї чи іншої спеціальної сфери діяльності, або, іншими словами, сукупність термінів лише в денотативній функції” [15, с.86].

Визнаючи різницю між термінологією і номенклатурою, М.Кузьмін, проте, зауважує, що “до складу термінології і номенклатури можуть входити одні і ті ж позначення” і що “номенклатура – це та ж термінологія, але використовувана не у гносеологічному, як терміни, а в онтологічному плані” [9, с.79].

Мовознавець Н.Родзевич, навпаки, послідовно заперечує будь-яку відмінність між поняттями “термінологія” і “номенклатура”, мотивуючи це так: “матеріали словників свідчать: у тих галузях наук, де застосовують назву *номенклатура* (фармація, ботаніка), майже не існує таких найменувань, які в минулому не були б пов'язані з конкретними поняттями і не відображали б їх, і тому не можна стверджувати, ніби вони виконують тільки номінативну функцію” [17, с.11].

Визнаючи, що “номени мають кілька спільних із термінами рис – належність до спеціальної галузі знання і до нейтрального шару лексики, незалежність від контексту, цілеспрямований характер появи, стійкість та відтворюваність у мовленні”, – термінолог С.Гриньов наголошує, що “кількість номенклатурних одиниць надзвичайно велика і продовжує стрімко зростати..., як, наприклад, при відкритті хімічних сполук чи реєстрації нових зірок”, і пропонує розмежовувати *термін* і *номенклатуру* (як і *термін* та *загальноживане слово*) тому, що інакше “не зможемо втриматися у розумних межах під час складання спеціальних словників багатьох наук” [6, с.42–45]. Тезу С.Гриньова про нечітку межу між термінами й номенами розвиває сьогодні мовознавець М.Годована [5, с.4].

Відстоюючи розмежування номенклатури й термінів, натрапляємо, проте, на іншу проблему — відсутність єдиної назви об'єкта дослідження навіть у одного і того ж автора: його іменують словами *номенклатура* (В.Німчук, В.Татаринів, І.Сабадош, Л.Симоненко, І.Сокол, С.Адаменко), *номенклатурне позначення* (О.Моїсєєв), *терміни-назви*

(О.Ахманова), *номенклатурна одиниця* (П.Веселов, С.Гриньов, Р.Кобрін), *номенклатурний термін* (О.Хаютін, З.Патралова, О.Петрова, І.Стецюк), *номен* (О.Хаютін, О.Суперанська, В.Німчук, О.Тимошук), *номенклатурна назва* (А.Рейцак, А.Крижанівська, В.Туркін), *номенклатурна номінація* (І.Сокол), *номенклатурна одиниця* (О.Карабута) та ін.

Як бачимо, дотепер нема єдиного трактування поняття “номенклатура”. Сьогодні під *номенклатурою* розуміють: 1) сукупність номенів, тобто назв; 2) сукупність умовних символів, графічних позначок, що нерідко складаються із цифр та букв; 3) сукупність термінів без дефініцій; 4) сукупність міжнародних назв на позначення видів та елементів у біології, хімії, медицині тощо” [14, с.149].

Сучасні українські мовознавці, продовжуючи традицію тлумачення слова “номенклатура”, якої дотримувався їхній попередник І.Верхратський, визначають номенклатуру переважно як сукупність спеціальних слів, народних і греко-латинських за походженням, для маркування найчастіше семантичних груп природничих наук (В.Німчук), а саме: назв рослин (І.Сабадош, Л.Симоненко, С.Адаменко, Р.Кармазін), тварин (К.Татарко, І.Сокол, О.Тимко, О.Карабута); назв хвороб (О.Корчак-Чепурківський, А.Берестова), анатомічних понять (Л.Мисловська, С.Пилипів) та інструментарію (П.Олійник, Г.Гасюк) у медицині; назв хімічних сполук (Г.Наконечна); географічних назв (Й.Дзєндзелівський, П.Чучка); назви релігійних споруд (Н.Піддубна), різновидів назв будівельних матеріалів (Б.Якимович, О.Демська), напоїв (С.Руденко) та деякі ін. Щодо діяхронних досліджень таких груп лексики, спостерігаємо різні способи маркування описуваного матеріалу: *номенклатура* – природнича (В.Німчук, І.Сабадош, С.Адаменко, І.Сокол, І.Чепіга, М.Влах, І.Железняк), господарська – назви посуду (О.Малюк); *номенклатурна номінація* – орнітономени (І.Сокол); *спеціальна лексика* – військова, козацька (Я.Яремко, Л.Мурашко, Я.Рибалка), ремісничая (І.Чепіга); *термінологічна лексика* (Л.Полюга, Н.Титаренко); *давньоруський термін* – природнича лексика (В.Німчук), *старослов'янський термін* і *староукраїнський церковний термін* щодо церковних найменувань XI-XIII ст. (С.Бібла) та деякі ін.

Наприклад, специфіка смислової структури медичної назви “хвороба” дає підставу розмежовувати поняття “термінологія” і “номенклатура”, які не є синонімічними з огляду на те, що номенклатура становить систему “найконкретніших найменувань, які до того ж можуть перебувати в родо-видових відношеннях” [8, с.67]. Поділ назв на терміни й номенклатуру відбувається у нашому випадку на “класифікаційній основі, і номенклатурні назви посідають місце в кінці класифікаційної побудови” [Там же].

До медичної термінології належать *терміни*, які відображають систему наукових понять у вигляді певних категорій (предметів, процесів, якостей і властивостей стану та ін.), і *номенклатура* — система найменувань хвороб, їх симптомів, хірургічного інструментарію, лікувальних препаратів тощо, до якої входять спільнослов'янські, власне українські назви й запозичені (або штучно створені). Якщо назви *термін*, *термінологія* містять сему “межа” (лат. *terminus* “межа, кордон”) і обмежені науковою сферою використання, то *номен*, *номенклатура* актуалізують семантичні компоненти “назва”, “номінація” і використовуються для переліку найменувань “об’єктів певної науки без прямого відношення до потреб теорії” [5, с.4], тобто без зазначення їхньої специфіки – *термінологічні* чи *нетермінологічні*. Конкретизаційна ознака до слова *номенклатура*

дозволяє визначити специфіку об'єкта: *термінологічну номенклатуру* використовують при переліку фахових термінів-назв певної галузі науки, тобто назв “типових об'єктів науки на відміну від термінології, яка включає позначення абстрактних понять, категорій” [1, с.27]; *загальномовною номенклатурою* є нефахові назви об'єктів чи понять у загальноживаній лексичній системі, що не відповідають вимогам до слів-термінів [17, с.6].

Діахронне дослідження українських назв хвороб людей XVI-XVIII ст., зважаючи на специфіку досліджуваного періоду, кваліфікуємо як *загальномовну номенклатуру*. Адже мова тогочасної медичної науки і практики в Україні інтенсивно формувалася: до лексичного фонду професійного спілкування залучалися різноманітні елементи, часто зі ще не сформованою семантичною базою. Цей період розвитку української термінології одні дослідники вважають **раннім** (велика кількість запозичень, бінарність термінів, тобто співіснування іншомовного слова і його слов'янського відповідника, синонімічність, варіантність [2, с.4; 10, с.85]), інші – **донауковим** (“коли терміни та номени фіксувалися лише в спеціальному мовленні, в мовленні ремісників тощо” [20, с.67], тобто є “спеціальними позначеннями, професійними лексемами певного роду занять” [11, с.51] чи “періодом “до історії” розвитку науки” [12, с.45].

1. Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва, 1969. – 607с.
2. Баранкова Г.С. *О формировании научной лексики в Древней Руси // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточно-славянских языков*. – Днепропетровск, 1988. – Ч.2. – С.4–6.
3. Верхратський І. *Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом*. – Львів, 1864. – 84с.
4. Винокур Г.О. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского университета истории, философии и литературы: Сборник статей по языковедению*. – Москва, 1939. – Т.5. – С.3–54.
5. Годована М.П. *Формування сучасної геологічної термінології*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1994. – 16с.
6. Гринев С.В. *Введение в терминоведение*. – Москва, 1993. – 309с.
7. Закревська Я.В. *Українські народні назви рослин як основа сучасної нормативної ботанічної номенклатури // Питання взаємодії літературної мови і територіальних діалектів*. – Київ, 1972. – С.45–47.
8. Крижанівська А.В. *Як відрізнити термін від нетерміна // Культура слова*, 1984. – Вип.27. – С.63–69.
9. Кузьмин Н.П. *Нормативная и ненормативная специальная лексика // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. – Москва, 1970. – С.68–81.
10. Кутина Л.Л. *Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. – Москва, 1970. – С.130–146.
11. Малевич Л.Д. *Особенности украинської термінології донаукового періоду // Мовознавство*, 1999. – №4-5. – С.51–58.
12. Наконечна Г.В. *Формування і розвиток української хімічної термінології*. Дис. ...канд. філол. наук. – Київ, 1994. – 220с.
13. Німчук В.В. *Давньоруська спадщина в лексичній української мови*. – Київ, 1992. – 412с.
14. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.І. *Українське термінознавство*. – Львів, 1994. – 214с.
15. Рейцак А. *Терминология и номенклатура // Вопросы разработки научно-технической терминологии*. – Рига, 1973. – С.71–91.
16. Реформатский А.А. *Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания*. – Москва, 1961. – С.46–54.
17. Родзевич Н.С. *Поняття “термін”, “термінологія” і “номенклатура” в працях радянських і зарубіжних учених // Лексикографічний бюллетень*. – Київ, 1963. – Вип.9. – С.3–12.
18. Сабадош І.В. *Формування української ботанічної номенклатури*. – Ужгород, 1996. – 192с.
19. Хаятин А. *Термин, терминология и номенклатура*. – Самарканд, 1971. – 129с.
20. Циткіна Ф.А. *Термінознавство на Україні й аспекти зіставних досліджень // Мовознавство*, 1993. – №2. – С.67-71.
21. Felber H. *The general theory of terminology and terminography // Infoterm, series 7*. – Munchen e.a., 1982. – P.24-35.
22. Roberts E. *Medical terms: their origin and construction*. – London, 1966. – 264p.